

Den signade dag. Tidegården i historia och nutid

Av Anders Piltz

Tidebön, eller tidegård som det hette på fornsvenska — en term som togs upp igen i början av 1900-talet — är en böneform som helt impregnerade medeltidens kyrka och i viss mån också samhället. Den "gallikanska" Psaltaren i Vulgatan, en trogen översättning med fascinerande lyster av den på åtskilliga ställen obegripliga grekiska versionen i Septuaginta, blev västerlandets ABC-bok. Skolpojkar fick börja sjunga den innan de lärt sig läsa. Alla bildade människor kunde den utantill. Säkert var de allra första böcker som nådde Sverige med Ansgar år 829 just psalterier. I kloster och kyrkor sjöngs Psaltaren dag och natt, alla de 150 psalmerna under loppet av en vecka.

En av klosterfolkets huvudsysslor var upprepningen av och meditationen över bibelordet, i synnerhet Psaltaren. Om just Ansgar heter det: "Sådana ställen ur den Heliga skrift som väcker förkrosselse (*compunctio*) sammanställde han och fogade med hjälp därav en liten bön till varje psalm i hela Psaltaren. Denna bön brukade han kalla en krydda, ty härigenom blev psalmerna ljuvliga för honom. I dessa 'kryddor' lade han inte stor vikt vid den litterära kompositionen utan strävade enbart efter hjärtats förkrosselse ... När andra sjöng psalmer tillsammans med honom och psalmen var slut, brukade han ensam tyst idissla dessa böner för sig själv ... Medan Ansgar sjöng psalmer, brukade han ofta också arbeta med sina händer. Han knöt till exempel nät under tiden."1 Detta "tuggande" av Guds ord beskrivs ofta i bilden av ett andligt ätande och smältande av födan, ja läsningen och meditationen kallas "idisslande", *ruminatio*. Petrus Vene-

rabilis, en cluniacensisk abbot på 1100-talet, prisar en av sina bröder som bad oupphörligt: "Hans mun idisslade de heliga orden utan avbrott".²

Sockenprästernas utbildning ägde rum vid domkyrkan. Efter prästvigning kvarstod de i tjänst i domkyrkans kor under två år. De hade därmed fått in tidebönen i ryggmärgen. Det är helt säkert att de också kunde Psaltaren utantill. Östgötalagen nämner bland prästens skyldigheter att han skall sjunga ottesång (= matutin och laudes), mässta, aftonsång (vesper och completorium) och "alla tider" i kyrkan. Klockaren skulle ringa till alla dessa tider och assistera prästen vid tidebönen med de liturgiska svaren. I fridslagarna sägs att frid inträder, t ex vid jul, sedan första vespern sjungits. Säkert har prästen läst mycket privat och slagit ihop tiderna. Lekmännen deltog normalt inte i bönen av rent språkliga skäl, däremot i mässan, som bjöd något för öga och näsa. Ändå uppmuntrades de att vara närvarande under de större högtiderna i de viktigaste tideböerna. I en kyrkas utrustning ingick *aller thidæ bökær*.

Från Norge har vi vittnesbörd om lekmännens deltagande. Om Olaf den helige heter det att han brukade stå tidigt upp, tvätta sig och gå till kyrkan och höra ottesång och morgontiderna innan han satte sig som domare i rätten. Ärkebiskop Eiliv i Nidaros stadgar 1320 att lekmän inte får vistas i koret under det att tidegården sjungs, med undantag för dem som verkligen läser och sjunger med.³

Officiegenren blev en av hög- och senmedeltidens litterära landvinningar. Man komponerade nu gärna rimmade officier, där också antifoner (och ibland även läsningar) skrevs som poesi. Tjugotre sådana är kända bara från Sverige.⁴ Sverige bidrog till tidegårdens historia på ett sätt som idag är föga känt. Den heliga Birgitta lät sammanställa en speciell tidebön för sina klostersistrar, den sk *Cantus sororum*, Systrarnas sång, och till dessa böner författade hon dessutom en svit läsningar om Marias plats i frälsningshistorien.⁵

I domkyrkorna reglerades tidebönen i korstadgorna, i Uppsala genom korstadgan av 1298. Klostren hade sina egna bestämmelser.⁶ Eftersom katedralskolorna var uppbyggda kring kyrkans gudstjänstliv, var eleverna förpliktade att delta i korsången. Traditionen fortlevde i gymnasiernas obligatoriska aftonbön, avskaffad 1906, och morgonbönen, som fanns kvar till 1969. De mindre bönestunderna sätter ännu spår: tersen som långrast på förmiddagen, nonen som motsvarande på eftermiddagen; medeltida spår, i form av tomrum — som stolphål i marken är de de enda spåren efter en forntida boplats.⁷

1.1 Tidegårdens rötter i judendomen

Tidebönerna går tillbaka till bruken i den äldsta kyrkan. De har sina rötter i Nya testamentets ideal: "Be ständigt". Man följde den judiska fromhetens bruk, men framför allt Jesu eget exempel.⁸

Fastän de kristna rätt snart bröt med tempelgudstjänsten i Jerusalem och judiska observanser, fanns det ändå en kontinuitet med den bön som Kristus och hans apostlar deltog i. Den judiska bönen följde en dubbel rytm. Det ena inslaget följer uppmaningen i femte Mosebok. Afton och morgon, när man lägger sig och när man stiger upp, skall den troende recitera *Shema Israel*: "Hör Israel, Herren vår Gud, Herren är en. Och du skall älska Herren din Gud av hela ditt hjärta, av hela din själ och av all din kraft" (5 Mos 6:4-7, nu i lördagens completorium).

Den andra cykeln omfattar tre böner under dagens lopp. I Daniels bok, skriven på 200-talet före Kristus, läser vi hur Daniel gick "in i sitt hus, där han i sin övre sal hade fönster som var öppna i riktning mot Jerusalem. Där föll han tre gånger om dagen ned på sina knän och bad och tackade sin Gud, som han förut hade brukat göra" (Dan 6:10). Samma bruk nämns i Judits bok (9:1, 12:5-6, 13:3). Kanske finns här en anspelning på Psaltarens ord (55:17f): "Men jag ropar till Gud, och Herren skall rädda mig. Morgon och kväll och mitt på dagen suckar jag och klagar, och han skall höra mig." Man bad under dessa stunder det som senare blev adertonbönen.⁹

Härtill kom något som var specifikt för Jerusalem. I templet frambars ett morgonoffer och ett aftnonoffer, under det att leviterna sjöng psaltarpsalmer. Veckans dagar hade sina specifika psalmer. En större eller mindre församling deltog, som vi kan se av berättelsen i Lukas om Johannes döparens födelse: "Allt folket stod utanför och bad medan offret pågick" (Luk 1:10). På stadens gator och öppna platser kunde man enskilt förena sig med tempelbönen, när man hörde ljudet av silvertrumpeter över staden (Syr 50:16). Jesus klandrar hycklarna som ber i gathörnen och i synagogorna för att bli sedda av folk (Matt 6:5). De klandras för sin ostentativa fromhet, inte för sin vana att be. Petrus och Johannes gick upp till templet för att delta i den bön som hålls vid nionde timmen, enligt Apostlagärningarna 3:1.

Ute på landsbygden samlades man i synagogan vid tiden för tempeloffret, och kunde man inte delta där heller, bad man enskilt, som vi ser av Apg 10:3-30, där officeren Cornelius vid den italiska bataljonen fick se

en ängel, när han bad bönen vid nionde timmen. Petrus bad likaledes privat uppe på taket vid middagstimmen, den sjätte timmen (10:9).

1.2 Urkyrkans och fornkyrkans tidebön

De troende i Apostlagärningarna höll ut i bönen och kom varje dag tillsammans i templet, där de av allt att döma deltog i den dagliga liturgin. Men ett nytt moment hade tillkommit. Man bad *homothymadon*, endräktigt, med ett ord som återkommer hos Lukas och Paulus. Bönen är uthållig, ständig. En liten grupp av apostlarna, Maria och några bröder håller ut i bön i den övre salen, nattvardssalen, och väntar på den helige Ande (Apg 1:14). Paulus uppmanar sina läsare att hålla ut (*proskarterein*) i bönen (Rom 12:12, Kol 4:2, Ef 6:18) och att be utan uppehåll (1 Thess 5:17). Paulus och Silas sjöng lovsånger i fängelse i Filippi mitt i natten och de andra fångarna hörde på (Apg 16:25).

Det äldsta utomkristna vittnesbördet om kyrkans bön kommer från Plinius den yngre, som skriver till kejsar Trajanus år 112: "De brukar på en viss dag [i veckan] samlas före gryningen och sjunga hymner med varandra till Kristus som till en gud".¹⁰ Kyrkan under de första århundradena bars av hänförelse, att döma av de uppmaningar till hängiven bön som återkommer hos kyrkofäderna. Tertullianus skriver: "Om bönen finns det alls ingen föreskrift utom denna att man måste be alltid och överallt".¹¹ Det fanns två böner som inte var frivilliga, enligt Tertullianus: "De föreskrivna bönerna som vi måste iaktta utan särskild uppmaning, i gryningen och skymningen".¹² Origenes manar: "De fientliga makterna droppar en ond ande i själarna hos dem som försummar bönen och inte följer det som Paulus kräver i lydnad för Kristi befallning: Be utan uppehåll".

Fornkyrkan fortsatte att be vid de tre bönetiderna kl 9, 12 och 15, om man så kunde för sitt arbete. Hippolytos, en presbyter som levde i början av 200-talet i Rom, har åtskilligt att säga om bönen i sin kyrkoordning:

Alla troende, män och kvinnor, skall när de stiger upp från sömnen på morgonen, innan de påbörjar något arbete, tvätta händerna och be till Gud och först därefter gå till sitt arbete... Var och en [skall] vara ivrig att uppsöka kyrkan[s gemenskap], där Anden blomstrar. Om det är en dag då ingen undervisning ges utan alla stannar hemma, skall var och en ta en helig skrift och läsa så mycket han kan ... Om du är hemma, be vid tredje timmen och välsigna Gud. Om du vid den tidpunkten är någon annanstans, be till Gud i ditt hjärta. Ty vid den timmen såg man Kristus fästas vid korset... Be likaså vid sjätte timmen. Ty när Kristus hade blivit fäst vid

korsets trä slocknade dagsljuset, och det blev ett stort mörker. Så skall man då vid den timmen förrätta en kraftfull bön och efterlikna hans röst... Man skall likaså förrätta en stor bön och en stor lovprisning vid den nionde timmen... Vid den timmen genomborrades Kristi sida, han lät vatten och blod flyta fram, och han upplyste resten av dagen ända till kvällen... Be också innan din kropp skall vila på din bädd. Men stå upp kring midnatt, tvätta händerna och be. Om din hustru är hos dig, så be båda tillsammans. Och om hon ännu inte är en troende, så dra dig undan till ett annat rum, be, och återvänd sedan till din säng. Tveka inte att be. De som är förenade i äktenskapets band är inte orena. De som har badat behöver inte tvätta sig på nytt, eftersom de är rena. När du tecknar dig med din hand, efter att ha blåst på den och spottat på den, helgas din kropp ända ner till fötterna. Ty Andens gåva och vattnets bad, när man låter dem framgå ur ett troende hjärta såsom ur en källa, helgar dem som har tron. Därför skall man be vid denna timme. Ty de gamla, som har undervisat oss, lärde oss att hela skapelsen vid denna timme vilar ett ögonblick för att lova Herren: stjärnorna, träden och vattnen stannar upp ett ögonblick, likaså hela änglarnas härskara som tjänar honom och de rättfärdigas själar. De lovar alla Gud vid denna timme. Därför måste också de troende vara angelägna att be vid denna timme. Vi har också Herrens eget vittnesbörd om detta: Vid midnatt hördes ett rop, man sade: Brudgummen är här, stå upp och möt honom. Och han fortsätter med orden: Håll er därför vakna, ni vet inte vid vilken timme han kommer. När tuppen gal skall du också stå upp och be. Ty vid den timmen förnekade israeliterna Kristus, som vi för vår del erkänner genom att tro. Vi gör det i hopp om det eviga ljuset vid de dödas uppståndelse, och vi har blicken vänd mot den dagen... Om ni alltid kommer ihåg Kristus, kommer ni inte att kunna bli frestade eller gå förlorade.¹³

Observera att det inte handlar om munkar eller nunnor. Det är vanliga människor, upptagna med världens allehanda, som får dessa råd.

1.3 Timmarnas "sakrament"

Dygnets tider hade för de kristna antagit en ny symbolladdning, de hade blivit *sacramenta*, det vill säga hemlighetsfulla, nådeförmedlande symboler. Cyprianus av Karthago (död som martyr 258) säger: "Mina älskade bröder, förutom de bönetimmar som iakttagits sedan gammalt, har numera anledningarna till bön blivit fler, liksom också de hemligheter (*sacramenta*) de betecknar. Man måste be om morgonen för att fira Herrens uppståndelse". Och han tillägger: "På samma sätt skall man än en gång be när solen går ner och dagen går mot sitt slut. Kristus är den sanna solen, den sanna dagen. När solen går ner och när denna tidsålders dag går mot sitt slut, då ber och bönfaller vi att ljuset ändå skall lysa över oss. Vi ber då om Kristi ankomst, som skall skänka oss det eviga ljusets nåd ...

Vi som alltid finns i Kristus, det vill säga i ljuset, vi får inte upphöra att be ens om natten".¹⁴

När mörkret föll på, tändes lamporna i alla hus, och för de kristna blev ljusständningen en suggestiv och daglig påminnelse om Kristus, det sanna ljuset. Man tolkar, som vi ser, de olika timmarna på dygnet i anslutning till passionshistorien och uppståndelsen. Kring medelhavet inträder gryning och skymning snabbt, som varje turist vet. Utan elektriskt ljus blir kontrasterna stora. Natten är mörk och farlig. Ljuset kommer som en befrielse.

Solmotivet, Kristus den sanna Solen, kastar sitt ljus över ur- och fornkyrkan. Redan i Efesierbrevet citeras något som verkar vara en då välkänd sång: "Vakna upp, du som sover, stå upp från de döda, och Kristus skall lysa över dig" (Ef 5:14). Den äldsta kända utombibliska hymnen som ännu används är *Fos hilarón*, som måste ha tillkommit före slutet av 200-talet och som i versionen "Du glädjens ljus" numera används i svensk tidebön. Dess plats är vid kvällens ljusständning, *lucernariet*, när man i fornkyrkan bar in elden och tände lamporna. Motivet var tacksamt. Den omtyckta aftonpsalmen och completoriehymnen *O Kriste, du som ljuset är* (Sv Ps 189) från 500-talet spelar på samma tema.

1.4 Katedralofficium och monastiskt officium

300-talet kom med fred för kyrkan. De nya förutsättningarna medförde en liturgisk kreativitet. Man byggde kyrkor och kultplatser kring martyrernas gravar. Bönestunderna blev offentliga på ett sätt som varit omöjligt under förföljelsetiderna. Två huvudformer av tidebön utkristalliserades: dels det kristna folkets bön kring sin biskop och sina präster (katedralofficiet med Baumstarks term), dels munkarnas bön (det monastiska officiet).

Den kristna *lokalförsamlingen* samlades kring biskopens stol (hans *kathedra*) för att sjunga morgon- och aftonpsalmerna ur Psaltaren, alltid desamma, och de kunde dem utantill. På morgonen lade man till andra bibliska sånger eller kyrkliga prosahymner i biblisk stil. (*Te Deum* och mässans *Gloria* med *Laudamus* är ännu använda exempel på detta.) Förutom dessa bönestunder förekom också *vigilior*, vakor vid särskilda tillfällen, där man efter Jesu exempel "tillbringade natten igenom i bön". De utmynnade i mässan i gryningen. Den främsta av alla sådana vakor, "alla vigiliors moder" som Augustinus kallar den, är påsknattens vaka. Den inleddes och inleddes med ett *lucernarium* av magnifikt slag, lovsången till

påskljuset, än idag den latinska liturgins mest högstämnda prosastycke, *Exsultet*.¹⁵

Under århundradena efter kyrkans fred spred sig en rörelse bland de kristna *asketer* som ville viga sina liv helt åt Gud i oavbruten bön. De inspirerades av Bibelns ökengestalter, Mose, profeten Elia, Johannes döparen och andra som hade lämnat bebodda trakter för att söka Gud i ödemarken. Vissa av dessa skapade sig en öken mitt i staden, där deras liv kretsade kring ett bönerum, ett *oratorium*. I öst och väst organiserades dessa gudssökare till ett gemensamt liv, styrt av en regel. I öst var Pachomius organisatör av denna livsform, i väst är den mest kände Benedictus av Nursia (d 547).

Från början av 400-talet finns ett märkligt vittnesbörd från Johannes Cassianus, som då besökte klostren i Egypten, Palestina och Orienten. Han beskriver den andäktiga koncentrationen under en tidebön i ett egyptiskt kloster: "Alla iakttar djup tystnad. Trots att det finns en oöverskådlig skara av bröder närvarande, tror man inte att det är någon annan där än den som reser sig och sjunger [psaltar]psalmen i församlingens mitt. Och i synnerhet när man avslutar bönen hörs inget utom prästens röst när han sammanfattar bönen [i en kollekt] ..." Ingen spottar, hostar, gäspar, suckar eller gör något ljud som kunde distrahera de andra. "Inte ens de psalmer som de sjunger gemensamt försöker de att avverka i ett svep, utan i förhållande till [det totala] antalet verser framför de dem i avsnitt om två eller tre verser, med [tyst] bön emellan. De finner inte sin glädje i mängden av verser utan i förståndets insikt. Av alla krafter vill de åtlyda uppmaningen: Jag vill sjunga med anden, jag vill också sjunga med förståndet [1 Kor 14:15]. De anser det nyttigare att sjunga tio verser med förståndet än att utgjuta en hel psalm med förvirrat sinne. ... Om någon av de yngre bröderna i sin hänförelse eller därför att han ännu inte är tillräckligt fostrad börjar överskrida måttet i sin sång, avbryts han av en äldre som klappar med händerna från sin sittplats och ger tecken till alla att stå upp, för att inte de som sitter skall börja tycka att psalmerna är för långa ... när de börjar känna leda vid att gudstjänsten drar ut för långt på tiden."¹⁶

Klostren iakttog nu gemensamt alla hittills nämnda bönetimmar. Dessutom tillade man det som kom att kallas *completorium*, den sista bönen före sänggåendet, då man bad psalm 91 som en bön om den Högstes beskydd. Den benediktingska regeln stadgar i det sextonde kapitlet: "Så säger profeten [David]: *Jag lovar dig sju gånger om dagen* [Ps 119:164]. Detta heliga sjutal uppfyller vi, om vi förrättar den tjänst vi är skyldiga vid laudes, prim, ters, sext, non, vesper och *completorium*; om dessa dagens tider

säger han nämligen: *Jag lovar dig sju gånger om dagen*. Om nattens vigilia säger samme profet: *Mitt i natten står jag upp för att tacka dig* [Ps 119:62].”

Sedan trehundraåret fanns en ny typ av liturgisk poesi i metrisk form, hymnen. Den användes först i olika utbrytarrörelser, t ex bland arianer och donatister. De rättläriga biskoparna anlade moteld genom att författa eller låta författa hymner som skulle illustrera den ortodoxa läran. Den mest kände hymndiktaren är biskopen i Milano, Ambrosius, vars hymn om inkarnationen *Veni, Redemptor gentium* i tidens fullbordan blev den tyska psalmen *Nun komm, der Heiden Heiland* och vår *Världenes Frälsare, kom här*. Ambrosius hymner med sin jambiska dimeter blev förebilder till otaliga andra och medeltiden blommade ut i en nästan oöverskådlig hymndiktning, vars yppersta produkter ännu används vid årets stora högtider.

1.5 Officieplikt, privatisering och uniformering

Vi såg hur noga Benedictus tog på anvisningarna i Psaltaren. Hans ordning slog igenom inte bara i klostren utan också i domkyrkorna (och därmed i församlingskyrkorna) under medeltiden. Den västerländska tidegården fick så en utpräglad monastisk karaktär. Matutinen innehåller 18 psalmer på söndagen, 12 på vardagarna. Den skyldighet som från början ansågs vila på ett kloster eller en kyrka att hålla gudstjänstens låga levande, kom med tiden att överflyttas på personerna — på munkarna, nunnorna och prästerskapet i allmänhet. Så uppstod den officieplikt som ännu åvilar den katolska kyrkans ordensfolk och präster.

Förpliktelsen blev som framgår rätt betungande, i synnerhet för präster i själavård och särskilt om officiet skulle sjungas, vilket var idealet. Under högmedeltiden belastades dessutom klostren med ett allt större bönepensum, så att munkarna tillbringade en stor del av sin vakna tid i koret, utöver andra liturgiska förpliktelser: de sju botpsalmerna, gradualpsalmerna, dödsofficiet (alla dessa tillkom ca 800) och det lilla mariaofficiet (ca 1000). Livet ritualiserades alltmer. Vi är långt ifrån den måttfullhet som rådde i Egypten på 400-talet. Reformförsöken blev många och i allmänhet föga framgångsrika, fram till vårt århundrade.

Den påvliga kurian använde för resebruk ett förkortat och förenklat officium, som sammanställdes i en bok med namnet *breviarium*, som innehöll det som eljest fanns i psalterier, antifonarier, hymnarier, kollektarier, etc. Under tolvhundraåret skapades tiggardordarna, franciskaner och dominikaner. De skulle i motsats till munkordarna vara rörliga. Bröderna

var ofta på resande fot. Man kunde därför inte ställa kravet att de skulle sjunga hela tidegården i koret med hela den högtidliga tidegårdens noga reglerade rollfördelning. Franciskanerna antog den romerska kurians breviarium. Också stiftet skaffade sig egna brevriarier.

Den *enskilda* psaltarbönen kom nu i centrum, parallellt med att individen hamnade i centrum för Västerlandets intresse. Lika enhetlig som grundstommen förblev, lika mångfaldig blev rikedomerna av variationer på detta givna tema. Stifts- och ordensliturgierna kan liknas vid katedralbyggena som aldrig avslutades. Efterhand som förhållandena ändras och smaken skiftar, utvidgar man, river, lägger till ornament, förskönar och rensar ut.

Först med boktryckarkonsten uniformerades den latinska liturgin fullständigt. I Sverige skaffade stiftet tryckta brevriarier åren kring 1500: Linköping 1493, Strängnäs 1495, Uppsala 1496, Skara 1498, Västerås 1513. Stiftsprästerskapet skulle recitera tidegården på exakt samma sätt som i katedralen, eftersom "den kroppsdel som inte överensstämmer med helheten är vanskaplig", som biskop Henrik i Linköping motiverade sitt beslut att låta trycka tidegården i Nürnberg.¹⁷

Under senmedeltiden var tidegården helt klerikaliserad. Brevriaret blev ett av de attribut som ingick i bilden av klerken, förutom celibatet och tonsuren. Prästen var mannen som man kunde se gå av och an på ett torg eller sitta på hästryggen och mumla sitt breviarium, göra sin böneplikt. Samtidigt gick känslan för bönernas ursprungliga anknytning till dygnets tider förlorad. Eftersom morgonen var upptagen av mässan, anteciperade man gärna vid enskild bön nattens och morgonens böner kvällen före, kanske rent av eftermiddagen före. Kardinal Richelieu, som hade ett styvt jobb redan som Frankrikes premiärminister, var känd för att göra sin breviarieplikt i ett svep mellan klockan 23 och 01 varannan natt, för att på så sätt disponera sin tid så rationellt som möjligt.

Efter beslut av det tridentinska konciliet utgavs *Breviarium Romanum* 1568. Den romerska kurians ordning görs här förpliktande för hela det latinska klerus, med undantag för stift och ordnar som kan uppvisa specifik tradition av mer än 200 års ålder. Den totala uniformeringen lyckades dock inte. I Frankrike antog Parisstiftet en egen tidegård på 1600- och 1700-talen. Man utmönstrade alla antifoner och sponsorer som inte hämtats direkt ur Bibeln och infogade åtskilliga nya, bibliskt inspirerade hymner. 1800-talets ultramontanister brännmärkte dessa sär liturgier. Vid Första vatikankonciliet framlades en lång rad förslag till förbättring av det romerska breviariet (bättre psalmfördelning, förkortning av officiet, utrensning av apokryfa helgonbiografier). Eftersom konciliet avbröts i

förtid av fransk-tyska kriget, ledde dessa önskemål inte till någon omedelbar reform.¹⁸

Ingenting hände av vikt förrän 1911, då Pius X omfördelade psalmerna enligt ett nytt system för att lätta på prästernas plikt. Man hade sedan länge förstått att tidegården, liksom liturgin som helhet, måste reformeras, grundläggande och genomgripande. 1945 publicerade Pius XII oväntat en ny översättning av Psaltaren till klassiskt latin. Den hade fördelen av att vara klar och tydlig (i motsats till Vulgatan) men offrade också den gamla versionens sträva och inbedda skönhet, som burit tidebönen i sextonhundra år. Det blev först det Andra vatikankonciliet som 1963 kunde framlägga principerna för denna reform.

1.7 Tidebörens öden i de evangeliska kyrkorna

I den evangeliska kristenheten gick tidebönen olika öden till mötes. Den anglikanska kyrkan firar dagligen *Matins* och *Evensong* enligt 1662 års ordning med vissa modifikationerna i 1928 års *Book of Common Prayer*. Psaltaren är fördelad på en månad.¹⁹ Bland de reformerta upphörde tidebönen men återupplivades 1943 genom R Paquier och A Bardet, som i Lausanne utgav *L'Office divin de chaque jour* (tredje uppl 1961) efter anglikanskt mönster. Ojämförlig betydelse fick ordningen från franska ekumeniska klostret i Taizé, med ursprung i den liturgiska rörelsen i Neuchâtel (Schweiz). Taizé har fått otaliga besökare att upptäcka denna böneform.²⁰

I de lutherska länderna blev utvecklingen ogynnsam för tidebönen. Luther själv önskade att man morgon och kväll anordnade en gudstjänst med en psaltarpsalm, en längre bibelläsning, ett responsorium, en antifon och en kollekt. Men tidebönen reducerades efterhand till ett instrument i latinundervisningens tjänst. I Laurentius Petris *De officiis* från ca 1565 föreskrives att man i Uppsala domkyrka firar ett förkortat officium enligt stiftsbreviariet på sön- och helgdagar. Korpräster existerade nu inte längre.²¹ I de svenska domkyrkorna behöll man visserligen den latinska sången in på 1600-talet av språkpedagogiska skäl — och på detta sätt sjöngs delar av den medeltida tidebönen ur de gamla böckerna ännu en tid. Men psaltarsången kom i det långa loppet att ersättas av kyrkovisor, ofta diktade med Psaltaren som förlaga, och dessa sånger heter karakteristiskt nog ”psalmer” på nordisk botten. Ottesång och aftonsång förvandlades till predikogudstjänster och kom i tidens fullbord att försvinna, liksom i allmänhet korstolarna. I 1697 års svenska korallbok är de tre nytestamentliga

cantica samt *Te Deum* bevarade med sina gregorianska melodier. Efter 1700- och 1800-talets liturgiska utarmning tog kyrkomötet år 1908 initiativet till ett vesperale för Svenska kyrkan.²² Denna form för tidebön fick dock snarast karaktären av körkonsert.

Den klassiska tidegärdstraditionen återupplivades först genom Arthur Adell och Knut Peters som 1924 utgav det första häftet av *Evangelisk tidegärd. Ur den svenska kyrkans sångskatt* med en ordning för laudes, vesper och completorium. Arbetet ledde senare fram till *Den svenska tidegården*, som i sin ursprungliga utformning utkom 1982 i sin sjunde och sista upplaga, överarbetad och utvidgad av Ragnar Holte.²³

Denna ordning föll i god jord, i synnerhet inom den högkyrkliga rörelsen men också på annat håll, även här och var inom frikyrkligheten. Regelbunden tidebön upptogs i Uppsala domkyrka 1942. Mest använt och omtyckt blev i Sverige completoriet.

Det är mig obekant i vilken utsträckning *Den svenska tidegården* fortfarande används i offentlig gudstjänst. Dess språkdräkt har fjärrmat sig på ett besvärande sätt från levande svenska.

2. ANDRA VATIKANKONCILIET OCH TIDEGÄRDEN

Den liturgiska rörelsen under 1900-talet utgick på romersk-katolsk boten från klostret Mont César i Louvain, Belgien, där Dom Lambert Beauduin initierade en förnyelse, som skulle bäras av benediktinorden.²⁴ Man arbetade på ett teologiskt, bibliskt, patristiskt och pastoralt plan, organiserade konferenser och utgav tidskrifter med lokal, nationell och världsvid spridning. Rörelsen fick sanktion från högsta ort i och med Pius XII:s encyklika *Mediator Dei* den 22 november 1947. Denne påve hade redan tidigare planerat en genomgripande liturgisk reform. 1946 fick den romerska Ritkongregationen (numera Gudstjänstkongregationen) i uppdrag att bereda marken. Den katolska kyrkans ärkebiskopar och likställda (sammanlagt 400 prelater) tillfrågades om sina synpunkter och önskemål på tidegården. Enkätsvaren redigerades på 1800 kort och under 47 stickord. Vid den första internationella pastoralliturgiska kongressen i Assisi, organiserad av Ritkongregationen samma år, var det bruket av modersmålet i gudstjänsten och reformen av tidebönen som väckte störst intresse och polemik. Kardinal Giacomo Lercaro fick kraftiga applåder för sitt föredrag om "Förenkling av rubrikerna och reform av breviariet". På grund av påvens vacklande hälsa och död 1958 ledde arbetet vid denna

tidpunkt inte till den planerade reformen. Men det är viktigt att påpeka i hur hög grad det Andra vatikankonciliet beslutade på en lång förberedelse.

Konciliet konstitution *Sacrosanctum Concilium* om den heliga liturgin av den 4 december 1963 ägnar 18 artiklar (nn 83-101) åt reformen av tidebönen. Den dogmatiska inledningen till avsnittet lär att Kristus, det nya förbundets Överstepräst, är den egentlige liturgen också i tidebönen. Han förenar kyrkan med sin bön. I tidegården är det Brudgummen som samtalar med Bruden; tillsammans riktar de sig till Fadern. Tidebönens syfte är att helga tiden genom lovsång. Därför skall varje tidebön förrättas vid rätt tidpunkt. Laudes och vesper är dygnets två tyngdpunkter. Matutinen skall förändras så att den kan förrättas vid vilken tid på dagen som helst, inte bara nattetid. Primen avskaffas. De tre små tiderna (ters, sext och non) bibehålls i korbönen, men utanför koret kan man välja en av dem, den som passar bäst i bedjarens dagsrytm. Psalmerna skall fördelas på en längre tid än en vecka. Läsningarna ur Bibeln, kyrkofäderna och andra författare skall erbjudas i ett fylligare urval och uppgifter om helgonen skall vara historiskt korrekta. Den lyckligen påbörjade revisionen av Psaltaren skall slutföras.²⁵ De latinska hymnerna skall återställas till ursprunglig form (de hade på 1600-talet restaurerats enligt klassicerande ideal), och allt som smakar mytologi skall avlägsnas. (Vi har här ingen anledning att närmare behandla tidegårdens latinska språkdräkt.)²⁶

De viktigaste tideböner bör firas gemensamt med församlingen på sön- och helgdagar. Detta förutsätter att auktoriserade översättningar till modersmålet görs. Dessa kan i framtiden användas av dem för vilka latinet är ett hinder för andakten.

Så långt konciliet. Bruket av modersmålet ses alltså fortfarande som ett undantag från regeln. Utvecklingen medförde strax att latinet, som fortfarande är den latinska ritens officiella språk, nästan fullkomligt föll ur bruk och nu endast förekommer i speciella eller högtidliga fall (vissa särskilt omtyckta antifoner, sånger och hymner).

2.1 Det romerska reformarbetet

Genomförandet av konciliet anvisningar om liturgin blev ett mödosamt arbete som uppdrogs åt en kommission med namnet *Consilium ad exsequendam Constitutionem de sacra liturgia*, "Rådet för genomförandet av liturgikonstitutionen", vars ledning uppdrogs åt kardinal Lercaro. För

tidegården bildades åtta utskott. Den första arbetsperioden präglades av osäkerhet och motsättningar som gällde dels fördelningen av psalmerna, dels huruvida hela Psaltaren, inklusive de delar som innehåller förbannelser av fienderna, skulle tas med. Problemen lades fram för Paulus VI i mars 1966. Hans svar innehöll följande önskemål:

I matutinen skulle läsningarna bilda huvuddelen. De längre responsorierna skulle bibehållas. I laudes och vesper måste man ta hänsyn till att församlingen skulle kunna delta. Båda dessa tideböner borde innehålla tre psalmer, med möjlighet till en längre bibelläsning. Man borde ta ställning till om completoriet skulle innehålla samma psaltarpsalmer varje dag eller växlande psalmer. De böner i primen som helgar dagens arbete skulle flyttas till laudes. Förbannelsepsalmerna skulle endast förekomma under speciella tider på kyrkoåret, där de passar bäst. De historiska psalmerna kunde användas som läsningar.

Påvens PM lades till grund för det fortsatta arbetet. På biskopssynoden i Rom 1967 framlades ett detaljerat förslag. Psalmerna hade nu fördelats på fyra veckor. Synodfäderna röstade med stor majoritet för detta förslag, men med ett antal önskemål om modifikationer. I princip förelåg nu den struktur som kom att bli bestämmande för den nya tidebönen. Hela Psaltaren skulle användas. I alla tideböner utom completoriet skulle tre psalmer eller psalmavsnitt ingå. I laudes och vesper infogades böner för den kommande dagen respektive förböner i litanians form (*preces*). I vespern infördes ett canticum ur Nya testamentet. I matutinen som nu kallades läsningsgudstjänsten (*officium lectionis*) skulle, förutom de tre psalmavsnitten, en längre bibelläsning och en längre patristisk eller hagiografisk läsning införas.

Frågan om de problematiska psaltarpsalmerna var fortfarande inte tillfredsställande löst. Den framlades en andra gång för Paulus VI. Påven svarade i januari 1968: "Man borde ge företräde åt de psalmer som bäst passar för kristen bön och utelämna förbannelsepsalmerna och de historiska psalmerna (dessa kan man kanske använda vid särskilda tillfällen)". Kommissionen föreslog i maj 1968 med påvligt godkännande att låta psalmerna 58, 83 och 109 helt utgå. I vissa psalmer skulle man utesluta enstaka verser som vid offentlig gudstjänst kunde vålla psykologiska svårigheter eller distraktioner. De tre historiska psalmerna 78, 105 och 106 reserverades för advents-, faste- och påsktiderna som starkast präglas av frälsningshistorien.

Vid denna tid redigerades också *Institutio generalis de Liturgia horarum*, "Allmän inledning till tidegården", som är en av den efterkonciliära litteraturens förnämsta teologiska aktstycken.²⁷

Så började den slutliga fasen av arbetet (1968-72). Endast detaljproblem återstod att lösa: completoriets uppbyggnad, vigilior, frågan om den kanoniska förpliktelsen för präster och ordensfolk att fira tidegården, samt hur mässan i förekommande fall kunde kombineras med en tidebön. I november 1969 bestämde man att morgonbönen på latin skulle kallas *laudes matutinae* och att den latinska tidegården skulle få namnet *Liturgia horarum*.

Nu sändes ett provtryck till samtliga katolska biskopar och ordensföreståndare. Häftet presenterade principerna för den förnyade tidegården och exemplifierade dem med officiet för måndagen i fjärde veckan resp för martyren Ignatius av Antiochia. Man ombads att studera förslaget tillsammans med prästråd och lekmän. Omkring 5000 svar inkom. Den övervägande majoriteten var tillfreds med resultatet. Kritiken gick vanligen ut på att officiet var för "monastiskt". Man bad också enträget om att arbetet skulle slutföras snarast möjligt, eftersom många präster i den allmänna osäkerhet som rådde hade övergett tidegården som böneform.

Av samma skäl utgav den franska biskopskonferensen i juli 1969 en provupplaga i fickformat av den nya tidegården, med titeln *Prière du temps présent* och inledd med ett "karismatiskt" förord. Med boken följde en enkät riktad till lekmän, präster och ordensfolk och en uppmaning att delge biskopskonferensen förslag, intryck och omdömen. Boken gick ut i stora upplagor och uppskattades mycket, främst för den nya uppdelningen av psalmerna, för införandet av nytestamentliga cantica och för *preces*. Man önskade dock större frihet i valet av texter. Endast laudes och vesper borde bli förpliktande.

Det franska exemplet ledde till efterföljd. Inom några månader hade Holland, Spanien, Tyskland, England och Brasilien egna utgåvor av den nya tidebönen.

Den sista frågan som *Consilium* skulle ta ställning till gällde den kanoniska förpliktelsen. Lösningen kom att inflyta i *Institutio generalis* (n 28-32) och i den kanoniska lagen av 1983 (can 276, § 2, 3 och 1174). Den tidigare absolut strikta regeln har nu graderats. Det sägs visserligen att biskopar, präster och diakoner är förpliktade att fullgöra varje dags officium i dess helhet. Å andra sidan skall de lägga huvudvikt vid laudes och vesper. Läsningsgudstjänsten skall "troget firas", under det att de skall vara "angäslagna" att fira bönen under dagen och completoriet, "för att bättre helga hela dagen". I de reviderade ordningarna för diakon- och prästvigning har officieplikten upptagits bland vigningslöftena.

2.2 Liturgia horarum och dess särdrag

Ett noggrant detaljarbete har lagts ner på att välja psaltarpsalmer så att de passar tiden på dagen och dagen i veckan. Särskilt markeras söndagen som uppståndelsens dag och fredagen som lidandets och dödens. Varje psalm inleds med en rubrik som anger dess ursprungliga innehåll (t ex för psalm 23: "Den gode herden"). Därefter följer i form av ett tänkespråk ett citat ur Nya testamentet, som skall hjälpa bedjaren att använda psalmen som kristen bön ("Lammet skall vara deras herde och leda dem fram till livets vattenkällor", Upp 7:17). Slutligen omramas varje psalm (eller psalmavsnitt) av en antifon, vanligen en halvvers ur samma psalm ("Herren låter mig vila på gröna ängar") eller vald med tanke på brukarsituationen ("Den som äter av det bröd jag ger skall leva i evighet"; psalm 23 används vid söndagens middagsbön, alltså i nära anslutning till högmässan). Antifonen kan också bestämmas av tiden i kyrkoåret ("Jag har ordnat för min måltid. Kom till bröllopet" på Kristi lekamens dag) eller dagen i kalendern.

Cantica ur Nya testamentet efter de två psaltarpsalmerna i vespern är ett nytt inslag. De har förekommit utanför den romerska riten. De cantica som används under veckans dagar hämtas ur Upp 19, Ef 1, Kol 1, Fil 2, Upp 4 + 5, Upp 11 + 12, Upp 15, Upp 19. På fastetidens söndagar används i stället 1 Pet 2, på Trettondagen och Kristi Förklaring 1 Tim 3.²⁸

2.2.1 Bibelläsningarna

Enligt romersk tradition läser man inte ur evangelierna i tidebönen.²⁹ Bibelläsningarna är av två slag. I läsningsgudstjänsten läses ett stycke av ungefär 30 versers längd. Redan biskopssynoden 1967 sysselsatte sig med frågan och bestämde att läsningarna skulle väljas så att de kompletterade mässläsningarna. På denna grund gjordes de första utkasterna. Omkring 50 exegeter tillfrågades om vilka delar av Bibeln de ansåg bäst lämpade att ge näring för prästernas andliga liv och fördjupa deras förståelse av frälsningmysteriet. Eftersom större delen av Nya testamentet skulle läsas i mässan, vände sig experterna främst till det Gamla. Man sammanställde 170 perikoper som ansågs "mycket viktiga", 180 "viktiga men inte nödvändiga" och 60 som eventuellt kunde bortfalla. Av dessa 427 läsningar återfinns 44 också i mässan helt eller delvis.

I januari 1969 var den allmänna planen klar för remiss till 750 exegeter, liturgiker och pastoralteologer i hela världen. Den omfattade en årgång för advent- och jultiden, fastan och påsktiden, men två årgångar för resten av kyrkoåret. Till varje läsning fanns ett responsorium. 200 experter svarade inom stipulerad tid. De var i allmänhet nöjda med arbetet, med undantag av fördelningen av bibelböcker.

Rena utrymmesskäl tvingade nu redaktörerna till en förkortning av läsordningen till en enda årgång för hela året. Följande principer tillämpades. I advent läser man Jesaja med andra messianska profeter, med den tematiska ordningsföljden: dom, Herrens dag, bot, frälsninglöften. Från den 17 december används Deutero-Jesaja. I jultiden läses Kolosserbrevet på grund av dess inkarnatoriska helhetsperspektiv. För fastetiden har man valt Exodus, Leviticus och Numeri. Under de två sista veckorna läses Hebreerbrevet samt avsnitt ur Jeremia, Klagovisorna och Hosea. I påsktiden läser man Uppenbarelseboken, första Petrusbrevet och de tre Johannesbrev. Under resten av kyrkoåret (tiden "under året") genomgås de viktigaste texterna ur Gamla och Nya testamentena.

Förutom dessa längre läsningar förekommer i övriga tideböner de korta läsningar (en eller flera verser) som förr kallades *capitula*. Urvalet har respekterat traditionen, men också prioriterat bibliska kärnord eller pregnanta uppmaningar, med hänsyn tagen också till dagen på dygnet. I laudes läses ur GT, i vespem ur NT. I de fyra veckorna i psalteriet har varje tidebön fått en egen kort läsning. Kyrkoårets tunga tider har vardera fått en serie på två veckor. Completoret följer en serie om en vecka. Fester och högtider har egna kortläsningar.

En kompletterande årgång kommer att utges i ett supplementband (som i skrivande stund ännu inte har publicerats). Den ursprungliga tvååriga cykeln har använts i lektionarier för monastiskt bruk som utkommit på latin, franska, engelska och tyska, samt i den tyskspråkiga utgåvan av *Liturgia horarum*, som går under namnet *Stundenbuch*. Den romerska kommission (Coetus) som ännu arbetar på supplementet har 1992 preliminärt redovisat sitt arbete vad gäller kyrkoårets "tunga" tider.³⁰

2.2.2 Läsningar ur kyrkofäderna

Valet av läsningar ur kyrkofäderna erbjöd särskilda problem. Urvalsprincipen var den andliga "nyttan". Därför måste i allmänhet dogmatisk polemik utgå, likaså sådana exempel på bibeltolkning som numera endast med

svårighet kan erbjuda människor uppbyggelse (t ex vidlyftiga allegoreser). Texterna skulle tas från författare som hela livet var ortodoxa (undantag görs för Origenes och Tertullianus), utan att det nödvändigtvis ställdes krav på helgonstatus. Även om kyrkofäderna åtnjuter företräde, ville man inte utesluta senare författare. Efter hand preciserades reglerna så att man uteslöt personer som inte av kyrkan räknas som helgon, om de inte varit samtida med kyrkofäderna. Från senare epoker har man endast tagit officiella texter (koncilier, påvar) eller kristna klassiker som *Kristi efterföljelse*. Andra författare, som Charles de Foucauld (d 1916), dom Columba Marmion (d 1923), Romano Guardini (d 1968) och Thomas Merton (d 1968) uteslöts på Troskongregationens order och likaså den fornkyrkliga Theodor från Mopsuestia, bekant för sina kristologiska villfarelser. De lektionarier som utgivits eller kommer att utges av lokala biskopskonferenser åtnjuter dock större friheter, förutsatt att det rör sig om avlidna "katolska författare som utmärker sig för sin lära och sitt helgade liv".

I det planerade latinska supplementbandet kommer av allt att döma³¹ även författare som Pierre de Bérulle (d 1629), John Henry Newman (d 1890), samt de fyra ovan uteslutna, Elisabeth av Treenigheten (d 1906) och eventuellt andra författare från 1900-talet att ingå.

2.2.3 Hagiografiska läsningar

"Martyrakter och helgonbiografier skall vara avfattade så att de överstämmer med faktiska historiska förhållanden" stadgade Vaticanum II i liturgikonstitutionen (n 92 c). Alla legendariska inslag har därför röjts bort. Om fornkyrkan gäller att om det finns äkta och trovärdiga martyrakter, då kan de användas. Man kan också använda texter av kyrkofäderna om ett visst helgon, även om partiet innehåller folkloristiska inslag. Har helgonet ifråga efterlämnat egna skrifter, väljer man ur dessa. För medeltida eller moderna helgon väljer man någon sida som bäst uttrycker vederbörandes spiritualitet.

Några exempel kan nämnas. På Perpetuas och Felicitas dag den 7 mars läser man ur de gripande martyrakterna från Kartago (dessa unga mödrar dödades på arenan under Septimius Severus förföljelse år 203). På Katarina av Sienas dag den 29 april läser man ett stycke ur helgonets *Dialoger*. På martyren Maximilian Kolbes dag den 14 augusti läses ett stycke ur helgonets korrespondens med en ordensbroder om lydnaden. Mikaelida-

gen den 29 september har fått behålla Gregorius den stores klassiska predikan om änglarna. På både Monicas (27 augusti) och hennes son Augustinus dag (28 augusti) läses ur *Confessiones*, redogörelsen för moderns död, respektive den kända passagen *Sero te amavi*, ”Försent har jag börjat älska dig”.

2.2.4 Antifoner och responsorier

Mot de önskemål som ville avlägsna de ”monastiska” inslagen i tidegården (antifoner, responsorier, versiklar och annat som förutsätter en dialog) tog man redan från början ställning — och detta inte blott av pietet mot en vördnadsvärd historia. Dessa element bidrar till att tolka psalmer och läsningar som kristen bön och kastar skiftande ljus och dagar över officiet. Därför gjordes en generalinventering av traditionen utifrån kritiska utgåvor. När traditionen inte ville förslå, skapade man nytt. Ett längre responsorium som följer på den patristiska eller hagiografiska läsningen har komponerats till varje stycke (i enstaka fall är de hämtade ur traditionen). De korta responsorierna som fanns i den monastiska tidegården (i några fall härstammar de troligen från den äldsta traditionen i de romerska basilikorna) har bibehållits och nya har skapats. De förekommer nu inte bara i de små tiderna utan också (liksom enligt monastiskt bruk) i laudes och vesper.

2.2.5 Förbönerna (preces)

I det romerska breviariet fanns, framför allt på botdagarna, serier av korta bönerop, i allmänhet psaltarord, löst sammanfogade och utan genomskådlig struktur. När tidegårdsarbetet först organiserades hade man inte planerat något liknande inslag. Ett nytt utskott tillsattes 1967 och bestod av italienaren V Raffa och fransmännen A M Roguet, A Morlot, J Gelineau och som observatör broder Max Thurian från det ekumeniska klostret Taizé, där man länge använt serier av korta intentioner i tidebönen. En provupplaga med 1.345 böneintentioner sändes på remiss 1969. Den slutliga texten godkändes i april 1970. Varje formulär börjar med en inledning. I laudes följer så fyra böner inför den kommande dagen, i vespem fem intentioner av karaktären allmän kyrkobön för världens, de nödlidandes och

kyrkans behov (den sista alltid för de avlidna). Man kan alltid göra egna tillägg. Serien avslutas av Fader vår (utan doxologi), omedelbart följt av en kollekta. För var och en av vardagarna i de fyra veckorna finns en speciell kollekta för laudes, ters, sext, non, vesper och completorium (i sistnämnda fall en vecka). På söndagar använder man mässans kollekta, likaså på alla dagar i advent, jultiden, fastan och påsktiden och helgon-dagar. Detta inslag i den nya tidegården är alltså vår tids bidrag till tradi-tionen.

År 1970 var redaktionsarbetet i princip avslutat vad tidegården be-träffar och texten promulgerades på Allhelgonadagen av påve Montini i den apostoliska konstitutionen *Laudis canticum*. Året därpå utkom det första bandet (av fyra) av *Liturgia horarum iuxta ritum Romanum, editio typica*. De fyra banden omfattar sammanlagt 6.700 sidor. Omfånget beror på att psalteriet och andra fasta delar upprepas i varje volym.³²

3. DEN SVENSKA VERSIONEN AV *LITURGIA HORARUM*

Även om den latinska tidegården utkom i början av sjuttioalet, dröjde det till 1988 innan det svenska katolska stiftet fick resurser att gripa sig an uppgiften att skapa en motsvarighet på svenska. Arbetet på det svenska missalet var nu avslutat och altarboken hade tagits i bruk 1 advent 1987.³³ Det byggde på en preliminär elektrostencilerad upplaga från 1970-talet, vars upphovsman varit pater Andreas Rask OSB, dåvarande ordförande i Katolska liturgiska nämnden (KLN). Det tryckta missalet har förhållit sig mycket fritt till förarbetena. Huvudredaktörer var Anders Ekenberg och Anders Piltz; i vissa delar medverkade Jan Smith och andra medlemmar av KLN. Därmed var en stor del av det krävande arbetet på att skapa teologiskt och språkligt pregnanta kollektböner redan gjort.

När det gäller tidebönen hade det katolska prästerskapet och ordens-folket använt antingen upplagor av *Liturgia horarum* på andra språk än svenska eller också olika svenska provisorier, t ex Lars Lindhagens båda utgåvor av Psaltaren för liturgiskt bruk³⁴ i kombination med privata stencilerade serier av förböner. Ordenskommuniteternas intresseföre-ning utgav under sjuttioalet stencilerat hymn- och förbönsmaterial i pärmar som kunde förnyas "rullande". Karmeliterna i Skåne publicerade en offset-upplaga av Psaltaren för liturgiskt bruk.

Anders Ekenberg hade redan tidigare lagt upp ett register över hymner på svenska, användbara för en kommande tidegård. Han kunde därvid

utnyttja ett förråd av ett hundratal översättningar ur den latinska hymnskatten, gjorda av Alf Härdelin.³⁵ Självklart genomgicks även de olika upplagorna av *Den svenska tidegården* samt de 21 hymnerna i andra upplagan av Lindhagens psalterium. Några ordenskommuniteter, däribland de båda benediktinkommuniteterna i Östra Sönnarslöv och Mariadöttrarna i Vadstena, använde egna hymnurval som också skattades. Även de olika upplagorna av *Den svenska psalmboken* och förarbetena till dessa genom-söktes.

Arbetet utgick från *editio typica altera* från 1985 av den latinska tidegården. Det fördelades så att Anders Piltz ansvarade för översättningen av *preces* och återstående kollektor (samt enstaka antifoner), under det att Anders Ekenberg tog hand om allt det övriga och fungerade som sekreterare och ansvarig för lay-out och sättning. Psaltarpsalmer och gammaltestamentliga cantica hämtades i huvudsak från 1917 års översättning, med strykning av pluralformer på verben och med andra språkliga justeringar; lydelsen bearbetades rytmiskt (i samråd med kommuniteterna i Östra Sönnarslöv) för att bli möjlig att använda i sjungen tidebön.³⁶ Till den ändan utarbetade Ekenberg ett efter det svenska språkets prosodi anpassat system av psalmtoner som bygger på den äldsta gregorianska traditionen, sådan den etablerats av nutida forskning.

3.1 Särdrag i *Kyrkans dagliga bön* (KDB)

Antifonerna och responsorierna översattes från latinet, eftersom de inte sällan är lätta bearbetningar av bibeltexten.

Valet av hymner har varit, är och förblir den svåraste uppgiften för varje officieredaktör. Hymnen är en genre som är mer lättillgänglig men mindre slitstark än den uråldriga men motspänstiga bibelpoesin. I den mån en hymn är vittne om sin tids smak åldras den. Det var inte möjligt att finna hållbara motsvarigheter till alla de 291 latinska hymnerna i *Liturgia horarum*. För att fylla igen vissa luckor skapades ett antal "troparier", dvs prosastycken av bysantinsk inspiration i kombination med bibelverser. Men det mesta återstår att göra.

En innovation i KDB är ett antal nyskapade Magnificatantifoner till söndagarnas första vesper (på lördag kväll). De är valda så att de skall ge en gammaltestamentlig klangbotten till söndagens evangelium. Några exempel: bröllopet i Kana förbereds med antifonen "Som en brudgum gläds åt sin brud, så skall din Gud glädja sig över dig" (Jes 62:3). Liknelsen om

det goda och det usla trädet korresponderar med en antifon ur Jeremia: "Den som förtröstar på Herren är lik ett träd som sträcker ut sina rötter till bäcken (osv)" (Jer 17:7f).

Likaså är fastetidens korta responsorier mer varierade än i den latinska förlagan och de har hämtat inspiration från det italienska breviariet, vilket även gäller om officierna för evangelistdagar (som i det romerska officiet överensstämmer med apostladagar). För den heliga Birgitta (7 oktober) har ett helt nytt officium skapats (med temat Birgitta som profet och Vishetens brud), där *preces* formulerats efter förebild av det italienska officiet för Katarina av Siena. Några svenska helgons dagar har försetts med Benedictus- och Magnificatantifoner ur den svenska medeltidslitteraturen. Så till exempel har Brynolf Algotsson (16 augusti) fått antifoner från läsningarna i hans officium om Törnekronan. Sveriges skyddshelgon (24 september) inramas av citat ur magister Mathias *Homo conditus* om helgonens förbön och den himmelska saligheten.

Slutligen kan nämnas att doxologin efter varje psalm och canticum, *Gloria Patri*, har fått den kortare bysantinska formen, detta av stilistiska skäl.

Den svenska versionen av *Liturgia horarum* godkändes av biskop Hubertus Brandenburg pingstdagen 1989 och av den romerska gudstjänstkongregationen den 12 januari 1990. Den utkom i april 1990 i två band med titeln *Kyrkans dagliga bön I-II*, med ett omfång av sammanlagt över 3.000 sidor. Sedan påskdagen 1990 är detta den auktoriserade versionen av tidegården i Stockholms katolska stift. I det biskopliga förordet inbjöds kristna ur alla samfund att använda boken som ett led i ekumeniken.

Publikationen mottogs i allmänhet positivt. Vad man beklagade var omfånget och priset (1.000 kr.).

Ekenberg publicerade 1993 med KLN:s godkännande *Melodier till kyrkans dagliga bön*, volym I (*Tidegårdens ständigt återkommande melodier*) och II (*Psalterium vecka I-IV*).

Ännu återstår publikationen av bibelläsningar och patristiska läsningar till läsningsgudstjänsten. När arbetet påbörjades 1990 fanns förutsättningar att i Sverige åstadkomma ett lektionarium med särskild profil. Sedan början av sjuttioalet hade Alf Hårdelin för undervisnings- och uppbyggelsebruk börjat översätta stycken ur *Liturgia Horarum* och andra i eget urval, en verksamhet som han fortsatte parallellt med tolkningar av latinska hymner under en tjugoförårsperiod.³⁷ Han ställde detta material till förfogande, vilket har medfört att det lektionarium som beräknas utkomma under 1996 i form av häften får en annan karaktär än motsvarigheten i

Liturgia horarum. Även svenska författare är naturligt nog företrädna, som magister Mathias, den heliga Birgitta, apostoliske vikarien Jakob Studach (d 1873), Wilhelm Köster SJ (d 1985) och Stig Lindholm (d 1985). Titeln blir *Läsningar till Kyrkans dagliga bön*.

4. EN EKUMENISK VERSION AV TIDEGÄRDEN

Från flera håll yttrades önskemål om en mindre monumental upplaga av KDB för ekumeniskt bruk.³⁸ Jag var vid denna tid ordförande i KLN och uppfattade ett rykte om att arbetsgemenskapen Kyrklig Förnyelse (aKF) skulle vara intresserad av att samarbeta med KLN på en ekumenisk utgåva. I ett brev till aKFs ordförande biskop Bertil Gärtner (3 september 1990, med kopia för kännedom till biskoparna Brandenburg och Lönnebo) föreslog jag ett samarbete och gav ett konkret ramförslag till hur en bok på ca 500 sidor kunde göras. Gärtner reagerade positivt (brev till mig den 25 september) och biskop Brandenburg, som också informerats om projektet, gav sitt helhjärtade stöd (brev den 19 september) med hänvisning till sina positiva erfarenheter av bönboken Oremus och den ekumeniska psalmboken. KLN:s ordförande inbjöds den 23 oktober till aKFs arbetskonferens på Hjelmserydss Stiftelsen den 23-24 november 1990. I ett brev (30 oktober 1990) till Ragnar Holte och Nils-Henrik Nilsson informerade jag Laurentius Petri Sällskapet resp Svenska kyrkans församlingsnämnd om vad som var i görningen. På Hjelmseryd uppdrogs åt ett utskott, bestående av Christer Pahlmblad, Karl-Gunnar Ellversson (denne kom dock aldrig att delta i arbetet) och Sören Bolander (kontaktperson med Laurentius Petri Sällskapet) att utgöra en redaktionsgrupp med uppdrag att "låta utföra en tidegård enligt förslaget tillsammans med KLN, vari förutsätts att ett motsvarande beslut fattas av KLN". Slutligt beslut om förläggare skulle ske genom gemensamt beslut av aKF och KLN.³⁹

Biskop Gärtner överlämnade en skrivelse från aKF till biskopsmötet i Uppsala i januari 1991 med anhållan om synpunkter. Biskopsmötet beslöt "att med varm tillstyrkan överlämna skrivelsen till gudstjänstkommittén vid Svenska kyrkans församlingsnämnd".⁴⁰ Missionförbundets dåvarande missionsföreståndare Walter Persson anmälde (vid ett samtal med mig i Västerås den 15 mars 1992) sitt och sitt samfunds intresse av samarbete.

4.1 Redaktionella principer

När arbetet påbörjades var förutsättningarna att boken skulle kunna användas vid offentlig gudstjänst i kombination med KDB. De ändringar som gjordes skulle i möjligaste mån bestå av förkortningar samt en anpassning till det medeltida kyrkoåret, som följs av Svenska kyrkan och de flesta frikyrkor (med Septuagesima, Sexagesima, Fastlagssöndagen samt räkning av söndagar efter Trefaldighet). Dubbleringar och alternativ skulle utgå. Största möjliga hänsyn skulle tas till den svenska completorietraditionen enligt *Den svenska tidegården*. "Svenska kyrkan, de protestantiska frikyrkorna och den romersk-katolska kyrkan [måste] obetingat räknas som tre jämbördiga parter, som tillsammans vill bruka det romersk-katolska materialet, eftersom detta har större teologisk och spirituellt bredd och halt än någon nu existerande motsvarighet."⁴¹ Boken skulle inte antas som eller ersätta någon officiell handbok i något samfund. Det redaktionella ansvaret måste vila hos initiativtagarna (enligt principen kockar och soppa). Manuskriptet skulle tillställas berörda samfundsledare för granskning.

Det var mer komplicerat än man anat att banta ned texten och finna en rimlig princip för detta. Varje ändring förde med sig konsekvensändringar, och inte minst uppstod ett stort behov av nya korshänvisningar. Ett viktigt principiellt beslut fattades i juni 1991 av redaktionskommittén (som vid detta tillfälle bestod av Bolander, Pahlmblad och Piltz) att trycka Psaltaren i numerisk ordning och inte enligt KDB — detta för att öka bokens användbarhet; man kunde då följa också andra principer för psalmurval (benediktinsk ordning, Taizé, etc). Ragnar Holte inbjöds och accepterade hösten 1992 att redigera materialet för kyrkoårets completorier i anslutning till *Den svenska tidegården*.

Den 2 juni 1993 överlämnades av redaktionskommittén ett provmanuskript samt förslag till ett gemensamt förord till biskop Brandenburg, missionsföreståndare Persson och ärkebiskop Weman, med begäran omsynpunkter och om underskrift av förordet.

Den 4 oktober 1993 inkom de enda specifika reaktionerna på det utsända provmanuskriptet, från Nils-Henrik Nilsson, Svenska kyrkans församlingsnämnd. Denne hade sex önskemål: 1. En syndabekännelse "där Maria inte har en central plats" [en sådan fanns redan i materialet]. 2. Mariaantifonerna efter completoriet "bör börja på ny sida". 3. "i förbönerna ... nämns inom parentes påven, biskopen, missionsföreståndare" vilket kan ge intryck av "hierarkisk rangordning". 4. I förordet bör förklaras att

Kristi kropps och blods högtid saknar motsvarighet i kyrkoåret inom Svk och SMF. 5. "Maria-dagarna ... har ett flertal antifoner som går litet för långt i förhållande till traditionen i Svk (och SMF)", och det anmärks att "mässoffersläran" finns antydd. 6. En hymn innehåller frasen "eldens flammor", vilket antogs syfta på skärselden.⁴²

Biskop Brändenburg föreslog en omkastning av två stycken i förordet (ett förslag som följdes) och underskrev det den 18 februari 1994. Ärkebiskop Wemans underskrift meddelades den 10 augusti samma år. Krister Anderssons (denne hade under tiden blivit missionsföreståndare i Svenska Missionsförbundet) underskrift kom den 22 juli 1995. I samma brev bekräftades också att Walter Persson önskade stå som undertecknare.⁴³

I maj 1994 ändrades oväntat förutsättningarna för arbetet, sedan Bibelkommissionen i Uppsala meddelat att man nu tänkte forcera arbetet med Psaltaren och färdigställa en fullständig provöversättning till slutet av maj 1995 (publiceringen skedde i oktober). Detta beslut hade fattats bl a på grund av uppgifterna om den ekumeniska tidegården. Varken KLN, redaktionskommittén eller bokförlaget Arcus i Lund, som under våren 1994 fått uppdraget att ge ut boken (i tävlan med fem andra förlag), vågade satsa på en produkt som inte innehöll den nya psaltaröversättningen.

Ragnar Holte presenterade successivt materialet till de särskilda completorerna för advent, jultiden (och Mariadagar), fastan, passionstiden, påsktiden, pingst och Allhelgonadagen.

Den disposition som man slutligen bestämde sig för blev följande.

Hymnerna omdisponerades så att ovanliga versmått (och troparier) flyttades bort från laudes och vesper, där i stort sett bara jambisk dimeter och sappiskt versmått kvarstår.

Under vecka I upptas de fullständiga formulären för tidebönera (utom psaltarpsalmerna). Här anges vilka psalmer KDB anvisar för de fyra veckorna. Under veckorna II-IV finns de texter som i KDB skiljer sig från vecka I: kort läsning, responsorium, Magnificat- och Benedictusantifon, preces. Den som vill förenkla kan alltid hålla sig till vecka I. För kyrkoårstiderna finns vardera två serier: advent I av eskatologisk prägel, advent II präglad av väntan på Jesu födelse. Fastan I har asketisk karaktär, fastan II betonar Jesu lidande. Påsk I används före Kristi himmelfärdsdag och talar om livet i den Uppståndne Herren, påsk II är en förberedelse för pingsten.

I övrigt har man tagit med de högtider som finns i den svenska almanackan, med tillägg av Kristi kropps och blods högtid (Kristi lekamens dag), som också fanns i mer rudimentär form i *Den svenska tidegården*.

4.2 Ekumeniska svårigheter och lösningar

Kring årsskiftet 1995 inbjöd förlaget Arcus genom Sheila Malik (de lutherska) teologiprofessorerna Per Erik Persson och Bo Johnson att granska manuskriptet (läget den 25 november 1994) ur ekumenisk synpunkt. Persson avgav sitt votum skriftligt den 23 mars 1995. Förutom typografiska korrekturer och stilistiska iakttagelser hade Persson vissa betänkligheter mot "de många otvetydiga inslagen från särdrag i den romersk-katolska traditionen". Han riktar dogmatiska erinringar mot uttrycket kyrkan som "sakrament" (hämtat ur *Lumen gentium*), "dödssynden", "offret" (om mässan), och ställer sig frågande inför "de heliga tre påskdagarna", vidare inför möjligheten att acceptera adjektivet "katolsk" i stället för "allmännelig" om detta ord inte komme att användas i trosbekännelsen, samt till talet om "jungfrurna" (om ordenskvinnor), vilket "ter sig ovanligt främmande i den svenska situationen". Att be för "vår påve" vore omöjligt för Svenska kyrkan och Missionsförbundet. Marianska titlar som "världens härskarinna, himmelens drottning" etc vore likaså främmande, liksom anspelningar på dogmerna om Marie obefläckade avlelse och lekamliga upptagning till himmelen. Persson slutar sin granskning: "Jag föreställer mig — för egen del — att man kan räkna med att en bok som denna kan bli allmänt accepterad utanför det romersk-katolska stiftet i Sverige under vissa förutsättningar, dock inte om den publiceras i föreliggande skick". Professor Johnson meddelade sina synpunkter muntligt till kommitténs sekreterare Pahlmblad.

Redaktionskommittén beslöt att i rimlig utsträckning modifiera formuleringarna på ett antal punkter för att tillmötesgå önskemålet att undvika kontroversteman och göra boken ekumeniskt möjlig, så att människor ur olika samfund skulle kunna använda den utan att göra våld på sina samveten; detta gäller då självklart även katolikerna. (Följande exempel antyder ytterligare en saklig komplikation: varken missionsförbundare eller romerska katoliker är, av skilda orsaker, villiga att tala om "präster" och "mässa" när det gäller Missionsförbundets ordinerade personer resp nattvard).

För den liturgiska bönen tillsammans med kristna ur andra samfund existerar det på katolskt håll precisa regler i det romerska, ekumeniska direktoriet av år 1993,⁴⁵ nn 108-121. Det heter där i n 111: "En sådan [gemensam liturgisk] bön skall förberedas i samförstånd och i samråd med representanter för kyrkor, kyrkliga gemenskaper och andra [berörda] grup-

per. Tillsammans skall man komma överens om ... valet av teman, läsningar ur den heliga Skrift, hymner och vilka böner som skall användas.”

I anslutning till denna princip gjorde redaktionskommittén en gradering av texternas traditionstyngd. Sålunda företogs ett fåtal justeringar i *preces*. Deras latinska originalversion är inte påbjuden (biskopskonferenserna har generell möjlighet att byta ut dem mot andra texter).⁴⁶ Typen av ändringar kan enklast studeras genom en jämförelse mellan t ex sidan 122 i KBD II och sidan 478 i *Tidegården, kyrkans dagliga bön*.⁴⁷ Där emot gjordes inga ändringar i antifonmaterialet. De starkaste uttrycken för mariansk fromhet finns i slutantifonerna i completoriet.⁴⁸ Dessa är klart markerade med rubriken ”Mariaantifoner” som romersk-katolska alternativ. Inte heller har några ingrepp gjorts i de bysantinska Mariaantifonerna på nyårsdagen.⁴⁹ På denna dag anges med en rubrik att man kan använda juldagens texter, med tillägget: ”I det romersk-katolska kyrkoåret har Nyårsdagen rubriken ’Maria, Guds moder’; man använder då de följande texterna i sin helhet”.

Därmed har inte ett dogmatiskt minimum eftersträfvats. Som det står i det redaktionella förordet: ”Vi har av praktiska och teologiska skäl inte ansett oss böra åstadkomma en minsta gemensam nämnare. Förbönerna kan därför innehålla sådana uttryck för fornkyrklig och medeltida läroutveckling som avvisades av 1500-talets reformatorer (t ex förbön för de avlidna, vädjan om helgonens förbön, jungfru Marias medverkan i frälsningshistorien, etc). Vi menar att det kristna enhetsarbetets svårigheter på detta sätt framstår i blyxtbelysning. Vi väljer att inte ignorera dem. Genom denna ärliga redovisning hoppas vi finna vägen till en fortsatt reflexion över vår tro, så att vi till slut kan mötas på djupet (jfr Luk 5:4).”⁵⁰

Som professor Persson själv uttryckte saken: ”Ett sämre alternativ vore att varje gång man ’avviker påfallande från reformatorisk bönevokabulär’ ange andra texter att användas som alternativ, ’sämre’ därför att det efter allt att döma skulle kräva en rad nyskrivna bönetexter med alla de risker detta skulle föra med sig. Vem skulle kunna ta på sig en sådan uppgift?”⁵¹ Förbönsmaterialet ur *Liturgia horarum* har därmed fått kvarstå i substantiellt oförändrat skick, och eftersom *Tidegården, kyrkans dagliga bön* är att betrakta som en materialsamling, lämnas det till brukarens avgörande hur och i vilken utsträckning det skall användas.⁵²

Arbetet med den samkristna tidegården har präglats av de komplikationer som troget slår följe med seriös ekumenik. Att projektet till slut kunde genomföras är i sig ett steg närmare den kristna enheten, som bara kan återfinnas och återvinnas på djupet, genom bot och bön.⁵³

NOTER

- 1 *Boken om Ansgar. Rimbert: Ansgars liv*, övers av E Odelman, Stockholm 1986, kap 35.
- 2 J Leclercq, *The Love of Learning and the Desire for God*, 1974, 90.
- 3 Jfr E Molland, "Tidegärd", *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid (KLNLM)* 18, sp 264-268.
- 4 I Milveden, "Rimofficium" i *KLNLM* 14, sp 305-319.
- 5 Jfr S Helander, "Tidegärd", *KLNLM* 18, 255-268.
- 6 Helander, *ibid.*
- 7 Jfr A Uddholm, "Sankt Olof och djäknarna — en studie i skolkonservatism", i *Kyrkohistorisk årsskrift* 1976, 147ff.
- 8 Framställningen av tidegärdens historiska utveckling följer i fortsättningen i huvudsak standardverket A G Martimort, *L'Église en prière*, IV, 173ff, skriven utifrån den romerska liturgireformens perspektiv (med utförliga litteraturlistor). Den bästa översikten över tidebörens historia i sig är f n R Taft, *The Liturgy of the Hours in East and West*, Collegeville 1986.
- 9 Strack & Billerbeck, IV, 208-249.
- 10 *Epist* 10, 96.
- 11 *De oratione*, 24.
- 12 *Ibid.*, 25.
- 13 Hippolytos, *Den apostoliska traditionen*, 41-38. Övers och kommenterad av Anders Ekenberg, Uppsala 1994, 71ff.
- 14 *De dominica oratione*, 35.
- 15 Jfr Mässbok. *Mässans ordning och böner samt läsningarna för sön- och helgdagar*, Stockholm 1989, 346ff.
- 16 *De coenobiorum institutione*, II, 9-10.
- 17 *Breviarium Lincopense*, utg efter originalet 1493 av Knut Peters, Lund 1950, 1.
- 18 S Bäumer & R Biron, *Histoire du bréviaire*, Rom 1905, 404-408.
- 19 Martimort, IV, 199. Jfr W Gordon Wheeler, "Prayer of the Hours in Anglicanism and the Reformation Churches", i *Seminarium* 24, 1972, 154-161.
- 20 Communauté de Taizé, *La louange des jours*, femte helt omarbetade upplagan, Taizé 1971. Psalmerna är fördelade på sex veckor, se *Tidegården, kyrkans dagliga bön*, 914ff.
- 21 A O T Hellerström, *Liturgik*, Stockholm 1954, 261ff.
- 22 Ett förslag utkom 1914, redigerat av U L Ullman och John Morén. Det fick officiell status följande år.
- 23 R Holte, "Den svenska tidegården", i *Tidegårdens tillskyndare (TRO & TANKE)* 1991:5), 7-18.

- 24 Framställningen av den liturgiska förnyelsen av tidegården efter Andra vatican-konciliet följer i huvudsak Annibale Bugnini, liturgireformens huvudsekreterare, som i *La riforma liturgica*, Rom 1983, i detalj har redovisat arbetets gång (tysk översättning *Die Liturgiereform 1948-1975. Zeugnis und Testament*, Freiburg etc 1988).
- 25 Detta syftade på Pius XII:s ciceronianska översättning som dock helt övergavs till förmån för Neo-Vulgatan (se följande not).
- 26 Se *Te decet hymnus. L'innario della "liturgia horarum"*, Vatikanen 1984, utgiven av Anselmo Lentini, benediktin från Monte Cassino och den huvudansvarige för revisionen av det latinska hymnmaterialet. Volymen innehåller den officiella texten, med kritisk apparat och i förekommande fall motiveringar till de ändringar som gjorts i originaltexterna (av språkliga, metriska, estetiska eller teologiska skäl). Jag förbigår här också frågan om den reviderade Vulgatatexten (Neo-Vulgata) som utkom med påvlig approbation 1979 och som ingår i den andra upplagan (editio typica altera) av *Liturgia horarum* från 1985 (den första upplagan innehöll redan den reviderade Vulgata-Psaltaren som på några punkter justerats ytterligare i den andra upplagan).
- 27 Fullständig översättning i *Kyrkans dagliga bön*, I, 26-81.
- 28 Man föreslog också att använda 1 Kor 13, kärlekens höga visa, men detta förslag föll därför att texten inte hör till hymngenren. Samma argument användes mot Johannesprologen och Saligprisningarna.
- 29 Med undantag av vigiliorna på sön- och helgdagar. På söndagarna läses en uppståndelseperikop, utom under fastan, då läsningen hämtas ur passionsberättelserna.
- 30 I Gudstjänstkongregationens officiella publikation *Notitiæ* 306/307 (1992), 9-167.
- 31 Jfr föregående not.
- 32 Det finns en rik litteratur om den reformerade romerska tidebönen. D de Reynal ger i *Théologie de la Liturgie des Heures*, Paris 1978, en noggrann och subtil teologisk analys av (den latinska) tidegårdens struktur och de enskilda tideböernas spiritualitet. En medryckande och utmärkt introduktion har skrivits av Theodor Schnitzler (själv medlem av Consilium), *Was das Stundengebet bedeutet. Hilfe zum geistlichen Neubeginn*, Freiburg etc 1980.
- 33 Missalet finns i "folkupplaga" i *Mässbok. Mässans ordning och böner samt läsningarna för sön- och helgdagar*, Stockholm 1989 (1.360 sidor).
- 34 Jfr *Psaltaren och andra bibliska sånger jämte veckodagarnas tideböner, med vardagsantifoner och förslag till psalmfördelning*. Andra tillökade upplagan, Saltsjöbaden 1969.
- 35 Sedermera publicerade under titeln *Gloria. 160 tidegårdshymner med musik*. Wessmans musikförlag [Slite], 1990.
- 36 Psaltarpsalmerna 23, 36, 39, 110, 121 och 126 hade publicerats i provöversättning av Bibelkommissionen (*Fem bibelböcker* 1979) och används därför, liksom cantica ur de deuterokanoniska böckerna (*Tillägg till Gamla testamentet* 1986). Evangelie-cantica togs ur översättningen 1981, canticum ur Upp 19 ur Bo Giertz översättning av Nya testamentet 1981. Övriga nytestamentliga cantica översattes av Ekenberg speciellt för tidebönsbruk (av musikaliska skäl).

- 37 Publicerade i urval framst i antologierna *Kyrka, gudstjänst, sakrament. Texter från fornkyrka och medeltid*, Uppsala 1975, och *Vägledning: kristen spiritualitet under tusen år (200-1200)*, Uppsala 1978.
- 38 Bl a Martin Lönnebo i *Svenska Dagbladet* den 29 juli 1990 och Ragnar Holte i *Signum* 1990, 173-175.
- 39 aKFs styrelse, protokoll den 24 november 1990, §4.
- 40 Biskopsmötets protokoll den 21-23 januari 1991, §29. Här är inte platsen att redogöra för detaljerna fram till undertecknandet av det gemensamma förordet, en process som komplicerades genom missförstånd som dock kunde klaras ut vid ett sammanträde i Kyrkans hus i Uppsala den 3 mars 1995, under ordförandeskap av Ingrid Johansson, med representanter för olika intressenter, enligt ordningen i inbjudan: Sven-Erik Pernler, Anders Ekenberg, Anders Piltz, Christer Pahlmblad, Sören Bolander, Ragnar Holte, Hans Bergström, Mats Brandt, Per Mases (ej närvarande), Anders Eckerdal, Maria Thyresson Hedin, Rolf Larsson (ej närvarande), Christer Åsberg samt ärkebiskop Weman.
- 41 A Piltz, PM till redaktionskommittén den 12 april 1991.
- 42 Ärkebiskop Weman gjorde tillsammans med Lars B Stenström och Ragnar Persenius en genomgång av materialet och gjorde en förteckning över ett fåtal ställen som kunde sättas inom klammer. "Vi föreslog däremot inga ändringar i textmaterialet. Det som kunde kännas 'ovant' för våra öron skulle stå kvar så att — precis som anvisningarna anger — vi inte väjer för våra olika bönetraditioner (det gällde om jag minns rätt några böner riktade direkt till den heliga jungfrun Maria)" (brev från Weman till KLN:s ordf Sven-Erik Pernler den 21 augusti 1994).
- 43 Krister Andersson i brev till Sven-Erik Pernler den 22 juli 1995.
- 44 Holtes förslag att byta ut ingångsversiklarna "Omvänd oss till dig, du vår frälsnings Gud. Och avvänd din vrede ifrån oss" mot "Upprätta oss, Gud, vår räddare! Låt din vrede fara, ge oss liv!", "Gud, kom till min räddning" mot "Gud, befria mig" samt sponsoriets "I dina händer, Herre Gud, befaller jag min ande" mot "Gud, i dina händer lämnar jag min ande" väckte opposition från Pahlmblad och Piltz och avvisades slutligen. Holte utgav i oktober 1995 på Verbums förlag en version av de fyra veckorna och completorierna (med dessa och andra avvikelser) samt med musik adapterad enligt Laurentius Petri Sällskapets principer, under den gamla titeln *Den svenska tidegården*. I december 1995 utkom ytterligare en tidegårdsbok på svenska med musik (enligt Ekenbergs system), nämligen *Dag efter dag. Tideböner för S:t Davidsgården* (redigerad av Anders Ekenberg och Per Mases). Den ansluter sig till KDB, har ett psalterium (med Bibelkommissionens översättning) på två veckor samt material för kyrkoårstiderna och officier för de största högtiderna. Den saknar morgonböner (mässan är morgonbön på S:t Davidsgården).
- 45 Utgiven av det påvliga rådet för kristen enhet den 25 mars 1993.
- 46 Bugnini, *Die Liturgiereform*, 591; *Institutio generalis de Liturgia Horarum*, nn 184, KDB I, s 66.
- 47 Andra exempel: bönen "Befäst våra biskopar i gemenskapen kring påven N" ersattes med "Ge din kyrkas ledare profetians ande". I bönen "Visa din kyrka som enhetens sakrament" har "sakrament" ersatts med "tecken", eftersom begreppet

"sakrament" inte används på detta sätt i de reformerade samfundet och bönerna måste kunna användas utan längre kommentarer.

- 48 Till exempel antifonen *Mundi Domina, cæli Regina* ur Linköpingsbreviarier 1493.
- 49 Exempelvis "Busken som inte förtäres av Gudomens låga var en bild av dig, du rena Jungfru. Du Guds Moder, bed för oss".
- 50 *Tidegården, kyrkans dagliga bön*, ix.
- 51 Utlåtande till förlaget den 23 mars 1995.
- 52 Detta har lett till inbördes diametralt motsatta omdömen. Utgåvan sägs vara "erbjuden till bruk även för andra samfund [än det romersk-katolska] och i den meningen 'ekumenisk', men endast marginellt anpassad till dem" (R Holte, *Svensk pastoraltidskrift* 1996, 881). Från annat håll frågas: "Varför inte säga det rent ut: ekumenisk innebär inrättning i det reformatoriska ledet?" (A Hårdelin, *Katolsk Kyrkotidning* 1, 1996, 14).
- 53 På uppdrag av kardinal Cassidy uttrycker sekreteraren för kontakterna med lutherdomen vid det påvliga rådet för kristen enhet, Heinz-Albert Raem, sin förhoppning "daß es mit diesem wertvollen Buch gelingen möge, die Ökumene in Schweden in eine geistliche Tiefe zu bringen" (brev till biskop Hubertus Brandenburg den 29 januari 1996).

Summary: The Divine Office in Western Tradition and in Sweden

The Swedish Roman Catholic version of the Divine Office, reformed after the Second Vatican Council (*Liturgia horarum*), was published in 1990 with the title *Kyrkans dagliga bön* (in two volumes). The idea was advanced among Lutherans and Evangelists that this book could be modified and shortened for ecumenical use. In October 1995, *Tidegården, kyrkans dagliga bön* appeared with a preface signed by the Lutheran Archbishop of Uppsala, the Roman Catholic bishop of Stockholm, and the Chairman of the "Svenska Missionsförbundet", a mainstream Congregationalist denomination. It comprises substantially all of the *de tempore* material of *Liturgia horarum* with some minor modifications. Also, it uses the new version of the Psalter published simultaneously by the Swedish Bible Translation Commission.

As a background of these books, the history of the Divine Office in Western tradition is traced: the daily prayer of the primitive Church, subsequent developments, how the "cathedral" office was superseded by the monastic, the increasing privatization of liturgical prayer, the obligation of religious and clerics to acquit one's daily due, and the formation of the breviary.

Some observations are made concerning the diverse fates of the Office in Anglicanism and Lutheranism, respectively. After the Reformation in Scandinavia, the Divine Office was replaced by preaching services, and even if the psalmody was retained for some time in the schools as a means of teaching Latin, the place of the Psalter was eventually taken over by hymns (which are called "psalms" in the Nordic countries), and the hymn-book is used among Lutherans rather like the Breviary among the Catholic clergy. The traditional Office was revived in the Lutheran Church of Sweden in 1924 by private initiative, and it has been cherished by the High Church movement of this century.

Most of the essay is devoted to a rather detailed record of the formation of *Liturgia horarum* after Vatican II and of the successive Swedish versions. Some of the Swedish material does not correspond to a Latin original but was created for the Office in Swedish. The Compline service (the most well-known Hour among those who pray the Office in Sweden) is richer and more varied than its Roman counterpart. The antiphons are in many instances new creations, especially the Old Testament antiphons for Magnificat in the first vespers on Sundays. The greatest challenge was to find suitable hymns, ancient and modern, for the seasons and the feast days of the year. Hymn-writing is an exacting genre, and most of that work remains to be done, in Swedish as in other languages.